

4.2.2. Forradalom és reform: 1956–1968

NYERS REZSŐ

Útkeresés – reformok

Budapest, 1988, Magvető. 410–418.

Nyers Rezső (Budapest, 1923. március 21. – Budapest, 2018. június 22.) közgazdász, politikus. 1938 és 1944 között nyomdában dolgozott. 1940-ben belépett a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba. 1945 után helyi vezető pozíciókat töltött be a pártban, 1946–1947-ben a Népszava kiadóhivatalában dolgozott. 1948-ben tagja lett az MDP-nek. 1948 és 1953 között országgyűlési képviselő volt. 1951-től a Belkereskedelmi Minisztérium főosztályvezetőjeként dolgozott. 1951-től kezdte meg tanulmányait a Közgazdasági Egyemen, ahol 1956-ban végzett. 1954-ben a SZÖVOSZ elnökhelyettes lett, bekerült az MDP Központi Vezetőségébe, 1956-ban rövid ideig élelmiszeripari miniszter volt. Alapító tagként lépett be az MSZMP-be, 1957-től a SZOVOSZ elnöke és az MSZMP központi Bizottsága tagja volt, 1958-tól ismét országgyűlési képviselő. 1960-tól pénzügyminiszterként dolgozott. 1962-ben kinevezték az MSZMP KB titkárának, 1966-tól beválasztották a Politikai Bizottságba. Az 1968-as gazdasági reform egyik kidolgozója volt. Emiatt politikai pozíciót sorra elvesztette. 1974-től az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatója, 1983-tól a Magyar Közgazdasági Társaság alelnöke volt. 1987-ben az Országgyűlés reformbizottságának elnökévé választották. 1988-ban visszakért az MSZMP PB-be és államminiszterré nevezték ki. 1989 és 1990 között rövid ideig az MSZP elnöke volt. A politikától 1998-ban vonult vissza. A Corvinus Egyetem címzetes egyetemi tanári címet adományozott neki. 2007-ben Radnóti Miklós díjat, 2009-ben Köztársasági díjat kapott. Gazdaságpolitikai, szövetkezetpolitikai írásokat publikált.

Az Útkeresés – reformok című könyv az 1960-as évek gazdasági problémái és az ezek megoldására bevezetésre kerülő új gazdasági mechanizmus megszületésének körülményeiről, jellegéről, eredményeiről, és gondjairól szól, egy az események közepontjában lévő kortanú szemszögéből. Taglalják a tanulmányok az 1970-es évek végének gazdaságpolitikai döntéseit, az egyensúlyteremtés érdekében tett lépéseket, és az 1980-as évek kibontakozó gazdasági válságát is. A szerző írásait vele készült interjúk egészítik ki, ami az elmondottakat személyessé teszi.

Az okokat két nagy csoportra oszthatjuk: általános fejlődéstörténeti okokra, valamint az adott helyzetben jelentkező konkrét okokra. Az okok első csoportja abból

következik, hogy a szocialista gazdálkodási és társadalmi rendszer történelmi fejlődésének első felidejében van, szükségszerű tehát magának a rendszernek a fejlődése, gyengeségeinek a leküzdése, a kommunisták út- és módszerkereső tevékenysége Marx és Lenin szellemében. Az okok második csoportja azzal függ össze, hogy a magyar népgazdaság fejlődési feltételei lényegesen változtak a hatvanas évtized második felében, úgyszintén módosultak a gazdasággal szembeni társadalmi igények.

Az általános elvi okokat a következőkben foglalnám össze:

Közel két évtizedes tapasztalat kritikai elemzéséből arra a következtetésre jutotunk, hogy népgazdaságunkban a termelékenység és a jövedelmezőség nemzetközi mércével mérve alacsony, nem fejlődik kellő ütemben. Az is megállapítást nyert, hogy a teljesítmények, a vállalati jövedelmek és a személyi keresetek erősen függetlenedtek egymástól. Mindez ellentétes volt szocialista céljainkkal, s az okot nagymértékben a gazdasági mechanizmusra vezettük vissza.

Szükségessé vált a gazdasági mechanizmust sokkolta jobban hozzáigazítani a tartósan sajátos magyar viszonyokhoz, így a külkereskedelem és a hazai termelés nagyfokú kölcsönös függéséhez, a gazdaságföldrajzi, a demográfiai és a gazdasági szerkezetbeli adottságokhoz. A szocialista gazdasági alapelvek nemzeti adaptációjának szélesebb és mélyebb szükségessége vetődött fel annál, amit korábban alkalmaztunk.

A régi mechanizmusunk erősen összefüggött a világháború utáni extenzív (a mennyiséget előnyben részesítő) fejlődéssel, viszont a hatvanas évek végétől az intenzív fejlődés vált társadalmi szükségletté. Az erőforrások lassúbb növekedése mellett a hatásfokra helyeződött a hangsúly, a korábbi centralizáció sok területen túlzottan bizonyult, az áru-pénz viszonyokat nem lehetett kiküszöbölni az újratermelési folyamat nagyobb részében. Mindez változást követelt a gazdasági mechanizmusban.

A konkrét időszerű okok között szeretném aláhúzni először is azt, hogy a hatvanas évek közepétől viszonylagos, de mégis jelentős erőforrásszüke keletkezett az iparban, mert megszűnt a munkaerő és az anyagi eszközök átcsoportosítása a mezőgazdaságból az iparba, az új szocialista mezőgazdaság korszerűbbé, de egyúttal beruházás-igényesebbé is vált. Másodszor azt, hogy intézményesen kellett érvényesíteni olyan gazdasági növekedést, amely a külkereskedelmi mérlegben, az állami költségvetésben, a beruházási és a fogyasztási javak piacán az egyensúly felé tendál, mert ennek hiányában az időnkénti központi megszorítások jelentős zavarokat okoztak az újratermelési folyamatban. Harmadszor azt hangsúlyozom, hogy többirányú politikai nyomás is jelentkezett a tömegek részéről a gazdálkodási módszerek változtatása érdekében. Széles tömegek igényelték a termeléssel együtt növekvő személyi jövedelmet, a jobb áruellátást és szolgáltatást, a helyi párt- és szakszervezetek pedig nagyobb vállalatvezetési önállóságot sürgettek, melyben a mozgalmi szervek cselekvése is jobban érvényre juthat. [...]

A reform megkezdésekor a legfontosabb elveknek tekintettük a következőket:

A gazdálkodást a központi tervezés és a piaci mechanizmus szerves kapcsolatára, bizonyos mértékű kölcsönhatására kell építeni. Ennek során nem szabad fenntartani a vállalatok központból történő közvetlen irányítását, a kötelező tervutasítások

rendszerét, helyette közvetett szabályozással kell érvényre juttatni a társadalmi érdeket, tudatosan teret engedve az objektíve létező piacihatásoknak.

A vállalatokat erőteljes anyagi ösztönzéssel kell érdekeltté tenni a jobb, hatékonyabb munkában. Az érdekelttség középpontjába a vállalati nyereséget kell állítani, ettől függővé téve a fejlesztést és a keresetek emelkedését. Az elv tehát az, hogy a vállalatok saját teljesítményüktől függően fejlődjenek, dolgozóik is annak arányában boldoguljanak.

A magyar gazdaságban párhuzamosan több szektor (állami, szövetkezeti, kisgazdálkodói, vegyes tulajdonú) működését kell lehetővé tenni, hogy a szektorok egymást kiegészítve teljesebben hasznosítsák a társadalom egészének anyagi és szellemi erőforrásait. Ugyancsak szabaddá kell tenni a szocialista vállalatokban a különböző tevékenységek gazdaságos kombinálását, megszüntetve a központi profil meghatározás kötöttségeit.

Az eredeti elvektől való eltérés a reformfolyamat továbbvitelének kérdésében mutatkozott a megkezdés után néhány évvel. Főként az értékarányos árakra való áttérés megakadásában, a vállalati nyereségérdekeltség csökkenésében, valamint a kisgazdasági szektor kibontakozásának az akadályozásában mutatkoztak lényeges eltérések az elvekről. Az árupiacok egyensúlya az első években lényegesen javult, a későbbiekben a javulás megállt, jelentős maradt a piaci kereslet kielégítetlensége. Ezzel együtt erős bizonytalanság lépett fel a vállalatok közötti gazdasági verseny társadalmi értékelésében, ezért elmaradt a verseny kívánatos kibontakozása.

Tizenöt esztendő távlatából helyesnek ítélem az 1968-as reformkoncepciót, megjegyezve, hogy nagy lépés volt előre, de csak egy részét valósíthatta meg a kitűzött céloknak, a másik részét hosszabb reformfolyamat keretében kell megoldani. Nagyon fontos eredmény és tanulság, hogy a magyar népgazdaságban a tervszerűség nem romlott, hanem javult a reformmódszerek alkalmazása következményeként.

A reform kidolgozatlan részeiként megemlítem azt, hogy szervezeti változások akkoriban csak nagyon szűk körben történtek, mind a kormányzati, mind a vállalati szervezet fejlesztésének a koncepciója igazában kidolgozatlan maradt. Úgyszintén kevésnek bizonyultak a társadalmi tőke áramlásának érdekében tett intézkedések, továbbá erőtlenségre sikerült a beruházási piac közgazdasági-pénzügyi szabályozása, emiatt fennmaradt a nagyfokú beruházási túlkereslet, alig javuló hatékonyság mellett. [...]

Az elmúlt 15 évben a reform eredményei részint azonnali, de időhöz kötött előnyökben realizálódtak, részint a gazdaság hosszú távú fejlődőképessége javulásában. Mindkettő egyformán fontos.

Az azonnali gyors eredmények az 1968–73-as esztendőben jelentkeztek, amikor a magyar népgazdaság számára a korábbinál jobban sikerült hasznosítani a világgazdasági fellendülésből adódó lehetőségeket. A gazdasági növekedés üteme, amely 1961–65 között évi 4–5%-os volt, 1966–75 között évi 6% fölé emelkedett, mégpedig úgy, hogy a növekedésgyorsulás nem rontott, hanem javított a népgazdaság általános egyensúlyi helyzetén. Míg 1961–67 között a külkereskedelem kiegyensúlyozatlan volt, addig 1968–73 között a kereskedelmi mérleg 6 átlagában kiegyensúlyozottá vált.

Kedvező változás és jelentkezett továbbá az életviszonyok általános javulásában, a biztonságos élelmiszerellátásban, a bővülő iparcikkellátásban és a javuló szolgáltatások terén. A bérből és fizetésből élők reálbére a korábbi időszak évi 1%-os növekedésével szemben évente 3%-kal növekedett a reform eredményeként. Ugyanakkor a mezőgazdasági dolgozók jövedelmi viszonyai némileg ennél is nagyobb mértékben javultak úgy, hogy a mezőgazdaságban dolgozók reáljövedelme az iparban dolgozók szintjére emelkedett. Mindez növelte társadalmunkban a szocialista gazdálkodás iránti bizalmat, ezáltal erősítette a politikai közmegegyezést (konszenzust), és lehetővé tette annak megtartását.

A reform hosszú távú eredményét azonban lehet megjelölni, hogy gazdasági rendszerünk fejlődőképességét újrateremtette, miután ez a fejlődőképesség már lanyhult az azt megelőző esztendőben. A vállalatok és üzemek cselekvőképességének a kiterjesztése ösztönzőnek bizonyult az eredményesebb gazdálkodás, a nagyobb hatékonyság szempontjából. Miközben az elmúlt években a magyar népgazdaság számára súlyos nehézségeket okoztak a külső világgazdasági hatások, népgazdaságunk a rugalmasabb gazdálkodás, vagyis a reform révén állóképesebbé vált a negatív külső hatásokkal szemben, nem kényszerült a világgpiactól való elzárkózásra, hanem a külgazdasági realitásokhoz való jobb alkalmazkodás útján képes haladni. Jobban érvényre tudtuk juttatni sajátos helyzetünknek azt a követelményét, hogy párhuzamosan erősítjük gazdasági kapcsolatainkat a szocialista országokkal, a fejlődő országokkal és az iparilag fejlett tőkés országokkal.

Az eredményeket ellentmondások kísérték, ezek főként abból eredtek, hogy a konkrét valóságban a régi módszerek még léteztek az újak mellett, nem tűnt el egy csapásra. Az elmúlt 15 évben lényegesen jobb volt a piaci egyensúly a korábbinál, de nem sikerült megvalósítani a kívánt mértékben a kereslet és a kínálat összhangba hozását a gazdaság teljes egészében. Az árupiacok egy részén fennmaradtak a hiányok, ez gyengítette új irányítási rendszerünk hatékonyságát. 1973–78 között pedig nem sikerült megvalósítanunk a külkereskedelmi egyensúlyt, emiatt jelentős konvertibilis hitelállomány gyülemlett össze, amely komoly problémát okoz napjainkban is gazdasági fejlődésünk biztosítása szempontjából.

A hetvenes évtized második felében az ellentmondások és problémák erősödtek. Ezek összefüggésben voltak azzal, hogy politikai bizonytalanság keletkezett a piaci módszerek alkalmazása és a többszektóruság kérdésében. Ez időben gazdaságunkban bizonyos visszarendeződés tendenciája jelentkezett a reform előtti állapotok irányában. A vállalatok nyereségérdekeltsége jelentősen csökkent, piaci kapcsolatbővítésük lanyhult a hetvenes évek második felében. Elszaporodtak a vállalati ügymenetbe való aprólékos központi beavatkozások, egészében pedig gyengült a népgazdaság külső piaci alkalmazkodása. A visszarendeződés tendenciájával együtt jelentkezett az úgynevezett „második gazdaság”, vagyis a népgazdasági terven és szabályozáson kívül álló gazdasági tevékenységek elszaporodása és kiterjedése. Ez utóbbinak sajátos gazdasági kiegyensúlyozó – mintegy pótlólagos szükségletkielégítő – szerepe volt, de egyúttal konfliktust okozó tényezővé is vált.

Az elmúlt 15 esztendő legfőbb tanulsága az, hogy a szocialista gazdálkodást érdemileg rugalmasabbá lehet tenni, és – bizonyos polgári közgazdászok kételyeivel szemben – alkalmassá tehető arra, hogy hatékonyságban versenyképes legyen a tőkés gazdálkodással, miközben a társadalmi viszonyokat kedvezőbbé teszi a tömegek számára. Bebizonyosodott, hogy a vállalatokat nemcsak kötelező tervutasításokkal, hanem a közvetett irányítás módszereivel is eredményesen lehet befolyásolni, ösztönözni a társadalmi érdekek szolgálatára.

Tanulság számunkra az, hogy az irányítási rendszer alapjait érintő változtatásokat egymással összefüggő intézkedéseknek az egyidejű bevezetésével lehet megoldani, viszont a reform kibontakozását egy hosszabb idejű reformfolyamatban lehet megoldani, részintézkedések fokozatos megvalósításával. A gazdaságot és a társadalmi szférát tehát fel kell készíteni és alkalmassá kell tenni egy hosszabb idejű reformfolyamat megvalósítására.

Tanulásként jelentkezik számunkra az is, hogy a reformok keretében hosszú távú előnyökért esetenként rövid távú hátrányok vállalásával kell fizetni. A rövid távú hátrányok vállalása alapvetően politikai kérdés és politikai feladat, ezeket nem lehet mérték nélkül rázúdítani a társadalomra, hanem ésszerűen „adagolni” kell. Minél inkább tudatosodnak a közép- és hosszú távú előnyök, annál inkább képes a társadalom rövid távú hátrányokat elviselni.

SZÉLL JENŐ:

Társadalmi és politikai erők az 1956-os forradalomban

In: Hegedűs B. András (szerk.): Ötvenhatról nyolcvanhatban.

Az 1956-os magyar forradalom előzményei, alakulása és utóélete című
1986. december 5–6-án, Budapesten rendezett tanácskozás jegyzőkönyve.

Budapest, 1992, Századvég – 1956-os Intézet. (111–128). 123–128.

Széll Jenő (Budapest, 1912. június 13. – Budapest, 1994. január 27.) érettségi után, 1930-ban beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára. 1931-ben kapcsolatba került az illegális kommunista mozgalommal, és 1932-ben belépett párt ifjúsági szervezetébe, a KIMSZ-be. 1933-ban letartóztatták és másfél év börtönre ítélték. Szabadulása után Párizsban, majd Bécsben élt emigrációban, ahol vegyésztechnikusnak tanult. 1938-ban hazatért, Budapesten majd Pápán dolgozott textilüzemekben. Csatlakozott a szociáldemokrata mozgalomhoz. 1945 után az MKP hivatali alkalmazottja volt és egy ideig Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottságának tagja. 1948 és 1950 között bukaresti magyar követ posztját töltötte be, de az erdélyi magyarság helyzetének javítására irányuló aktivitása miatt visszahívták. Rövid ideig az MDP agitációs és propaganda osztálya helyettes vezetője volt, majd 1951-ben